

Т.Д.Івасютин
Чернівецький університет

П.СВЕНЦІЦЬКИЙ - ПОПУЛЯРИЗАТОР КОМЕДІЙ Ж.-Б.МОЛЬЄРА В ГАЛИЧИНІ

Відомий польсько-український діяч демократичного спрямування Павлин Свенціцький (1841-1876) довгий час проживав у Києві, де навчався в університеті, маючи таким чином можливість вивчити різні говірки Лівобережної України. Згодом за участь у польському визвольному русі (повстання 1863-64 рр.) був змушений покинути Київ і поселитися у Львові, де зайнявся літературною діяльністю. Наділений прекрасними акторськими даними, він вступив 1864 р. до трупи щойно створеного першого професійного театру при товаристві "Руська бесіда", який орієнтувався з самого початку свого існування на українську наддніпрянську драматургію, а також на кращі п'єси західноєвропейських та польських авторів. Перед театром майже відразу гостро постала проблема репертуару, який би реалістично відзеркалював життя галицького трудівника.

На прохання засновника "Руської бесіди" відомого громадсько-політичного і культурного діяча Ю.Лаврівського (1821-1873) П.Свенціцький, "найкращий (тоді) знавець української мови в Галичині" [1, с.4], приступив до перекладів і переробок відомих творів зарубіжної драматургії для українського театру і протягом двох років забезпечив його репертуар двадцятьма п'єсами [1, с.4]. Переклади і інсценізації Свенціцького вигідно відрізнялися від репертуару західноукраїнських театрів того часу, в тому числі і від репертуару "Руської бесіди", куди почали надходити перекладні мелодрами, що відзначалися повною відсутністю як дії, так і правдоподібності.

1865 року виходить друком його адаптація Мольєрового "Жоржа Дандена" озаглавлена "Гаврило Бамбула" [2]. В роботі над нею, як виявилось, Свенціцький скористався польською віршованою адаптацією комедії Мольєра, здійсненою Францішком Ковальським (1799-1862) під назвою "Гжеґож Фафула", яка була видана у Львові 1824 р. [8]. Ковальський, випускник ліцею в Кременці (нині Тернопільської області), як один із продовжувачів творчих принципів прихильника польських національних адаптацій А.К.Чарториського, переніс на польський ґрунт всі комедії Мольєра [10,

с. 273]. "Ґжеґож Фафула" - класичний цьому приклад із назвами персонажів, що їх характеризують (Фафула, пани Ґапйомйєйські, Кордулевич), із перенесенням дії в польське середовище. Однак національний польський колорит не виключає близькості адаптації до першоджерела. В ній немає ні скорочень, ні додатків, ідейна спрямованість і композиційна своєрідність комедії Мольєра повністю збережені. В тому, що Свенціцький переклав саме "Ґжеґожа Фафулу", переконує зіставлення двох п'єс, яке свідчить про їх майже повне лексико-стилістичне співпадіння:

"Ґжеґож Фафула"

"Dziś ja mądry po szkodzie:
wiem co to ma znaczyć, kiedy
szlachta swym związkiem chce
nas okubaczyć" [8, s.5].
"Która mnie nawet nie ma i
za niuch tabaki" [8, s.6].
"Nie znam tego swata" [8, s.6].
"Bo to, za pozwoleniem państwa,
nie pieniądze bardzo są dla dziur
waszych dogodne" [8, s.17].
"Jam ją wychowywała w jak
największym wstydzie" [8, s.19].

"Гаврило Бамбула"

"Мудрий лях по шкоді: Геї! і я
сегодня мудрий! Знаю, що то значить,
коли шляхта хоче нас ріднео
скульбачити [2, с.1].
"А мене, хотьби тобі в нюх табаки
ставила" [2, с.1].
"Не знаю сего свага" [2, с.2].
"Бо то, за позволенем паньства,
мої грошки добре дірам вашим
здалися" [2, с.9].
"Я її виховала в якнайвєнкішім
встидзе" [2, с.9].

Крім цього, адаптатор зберіг наявні в оригіналі польські слова-звернення до Фафули - Асан, Мосан, які наділені іронічним відтінком.

Таким чином, ця адаптація - цікавий факт багатоступеневих літературних контактів. Переробляючи польську версію "Жоржа Дандена", Свенціцький, в свою чергу, переносить його сюжет в українське середовище, але вже не в село (як це зробив його попередник І.Наумович), а в місто, внаслідок чого Бамбула перетворюється в заможного міщанина, яким був і Данден. Хоч оточення Бамбули не зовсім відповідає умовам, в яких розгортається дія комедії Мольєра, все ж персонажі адаптації більше нагадують мольєрівські своїми манерами, мовою, поведінкою, аніж дійові особи комедії І.Наумовича. Свенціцький чітко диференціює мову персонажів з метою більш різкого протиставлення простих мужиків - слуг Бамбули і панів Задирновських польській шляхті. Показово, що в доволі чисту українську мову Бамбули та деяких інших персонажів вкраплюються елементи говірок різних регіонів України. Свенціцький свідомо застосовував цей засіб, уміло синтезуючи елементи як Лівобережжя ("забагати жінки з кат зна якимсь там панством" [2, с.1]; "ти лис, душечко" [2, с.9]; "А той драстигуз, що у біса робив у моїй хаті?" [2, с.2]), так і Галичини ("бігме" [2, с.4]; "стули писк" [2, с.9]). А пани Задирновські розмовляють мовою насиченою численними лексичними і фразеологічними полонізмами типу : "кваська міна" [2, с.7]; "постемповаць" [2, с.9]; "заменце" [2, с.9].

Вважаючи головним завданням перекладача вірне відтворення "думки першоджерела" [7, с.33], Свенціцький прагнув відтворити ідейний зміст і гостроту соціальну спрямованість шедевр Мольєра шляхом творчого осмислення стилю та художньої палітри польської адаптації, структурних та лексичних особливостей мови персонажів, диференційованої в залежності від їх соціальної приналежності.

В комедії Мольєра представники селян - Любен, Колен, Клодіна - розмовляють простою мовою, не переобтяженою "мальовничими" стилістичними засобами, в той час як у мові Сотанвілів, виявляючи їх обмеженість і фанфаронство, зустрічаємо багато вишуканих висловів. А тиради Жоржа Дандена вражають своєю вульгарністю. Ці особливості вдало і художньо переконливо відтворені Свенціцьким. Напр.: "Бамбула: Ей! Свербить мене рука змірять її пісок, раз провчить, щоб повік цуралась коханців" [2, с.29]; "Грицько: Ага, мелуне! Пуста голово - от що! То ти так зашив собі пісок?" [2, с.31]; "Пані Задирновська: Адже з того заменця маєш стільки користі зевшонд" [2, с.9]; "Вікотрія: Батька та матір мою питайся - це вони за тебе вийшли заміж - не я!" [2, с.28]; "Паничевський: Ніч чорна, наче сажа" [2, с.34].

Наближаючи адаптацію до української дійсності, Свенціцький вводить у мову персонажів українську топоніміку: "Грицько: ...понад тебе, бачу, пискуна не вишукаєш і в Коломиї" [2, с.31].

Змінивши кінцівку п'єси, адаптатор наділив головного героя відсутнім у Дандена почуттям людської гідності та самокритики, яке не довело його до повної моральної поразки. Переконавшись у неможливості співжиття з жінкою-шляхтичкою і її родичами, прозрілий Бамбула виганяє їх з дому, пориваючи з ними раз і назавжди. Така розв'язка дещо знижувала антиміщанську спрямованість оригіналу, переносячи акцент на викриття і висміяння дворянства, але в умовах Західної України таке загострення сатири по відношенню до шляхти було закономірним. Воно надавало п'єсі особливо актуального звучання і з задоволенням сприймалось глядачами. Завдяки своїм художнім якостям ця адаптація довго протрималась на сцені "Руської бесіди" і була позитивно оцінена Франком, який із повагою відносився до Свенціцького-драматурга, хоч іноді справедливо його критикував [5, с.242].

Крім "Жоржа Дандена", Свенціцький 1864 р. адаптував ще одну комедію Мольєра "Видумана невірність", яка хоч і була рекомендована до друку, але з невідомих причин не була видана. Її рукопис до першої світової війни знаходився в театральній бібліотеці "Української бесіди" (колишній театр "Руська бесіда"), старанно упорядкованій М.Павликом [6, с.166]. Зараз він зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН України [4]. Рукопис являє собою зошит, на титульній сторінці якого позначена назва комедії (до речі, спочатку перекладач озаглавив її "Вмовлена невірність") та прізвище адаптатора "Д.Лозовський" (один із багаточисленних псевдонімів П.Свенціцького [3, с.22]).

Своїм веселим одноактним фарсом Мольєр започаткував суб'єктивний драматизм у переживаннях комічного героя. Адже Сганарель страждає через навіяну самим собою зраду дружини. Одночасно поведінка його комічна; причому комізм викликаний чи то непорозумінням, чи то легкодухістю персонажа, який виявився не тільки простакуватим, але й боягузливим. Цей страх, який породжений егоїзмом і самозадоволенням, супроводжується болісним почуттям неповноцінності, котре ніщо не може приховати. Крім того, в "Видуманій невірності" Мольєр уперше торкнувся, правда дещо побіжно, таких тем, як сила грошей і сімейний деспотизм, що залишалися злободенними і для західноукраїнської дійсності XIX ст., коли Свенціцький вирішив відтворити її українською мовою. Прагнучи зробити цю п'єсу явищем української культури, адаптатор українізував імена дійових осіб: Горжібюс - Грошолюбський, Селя - Марія, Лелій - Богдан, Сганарель - Радович, дію з Парижу переніс в Україну, змінив деякі реалії, незрозумілі його сучаснику. Так, буржуа Грошолюбський наказує своїй дочці читати добропорядні книги замість творів Вальтера Скотта (в оригіналі згадані середньовічні автори Пібрак і Матьє).

Мова персонажів адаптації не носить тієї чіткої диференціації в залежності від їх соціального походження, яка була помітна в "Жоржі Дандені". Засобами мови адаптатор намагався перш за все українізувати характери комедії, нічого не змінюючи в їх психологічному змісті. Грошолюбський, подібно до Горжібюса, уособлює сімейний деспотизм: "ти не забула, що моя власть над тобою, то не аби яка?" [4, с.2]. Ця репліка досить адекватна репліці Горжібюса: "Je n'aurai pas sur vous un pouvoir absolu" [9, р.7]. Співзвучні міркування Горжібюса і Грошолюбського про силу грошей. Так, знайшовши для своєї дочки Селі багатого нареченого, Горжібюс заявляє: "Que l'on donne aux plus laids certain charme pour plaire, et que, sans lui, le reste est une triste affaire" [9, р.9]. Варіант Свенціцького, хоч і дещо вільний, містить по суті ту ж думку: "Бо гроші й найпоганішому додають краси і якоїсь приємності, а без них катма що путнього, бігме правда" [4 с.7]. Разом з тим, в мові Грошолюбського зустрічаються типові українські фольклорно-образні засоби, часто відсутні у першотворі: "скакати по шинурі на втіху", "розгнівати мене твоїми фухами"; "пари з устів не пускай" [4, с.2]. Подібний принцип поширюється і на інші персонажі п'єси. Особливо багато українських ідіом, приказок, прислів'їв у мові Радовича-Сганареля: "стругати кілля на голові"; "не дозволю собі плювати в кашу"; "покажу йому, де раки зимують" [4, с.40]. Фразу: "Il vaut mieux être cossu que trépassé" [9, р.30], яка містить життєве кредо Радовича, перекладач відтворив так: "Волю радніше сто раз бути рогатим, чим раз лізти в могилу" [4, с.41]. А репліку-прислів'я: "Le trop de promptitude à l'erreur nous expose" [9, р.24], сказану родичами Сганареля, Свенціцький цілісно переклав, зберігши при цьому мову експресії та надавши їй лаконізм і образність: "Зробиш швидко - ухопить то дідько" [4, с.31].

Дуже колоритна і експресивна мова представників простого народу Параски і Стороженка, також багата на образні порівняння, відповідники яких відсутні в оригіналі: "Жінки наче той хміль, що радо по дереві звивається, а без нього - сохне й рости йому годі" [4, с.7]; "я при йому, наче квіточка, пишно росла та виростала" [4, с.8]; "в ушах торкотить, наче в штирох млинах" [4, с.21]. Мову інших персонажів із народу наповнено традиційними для фольклору словами і словосполученнями з ласкаво-зменшувальними суфіксами, залишаючись, таким чином, в межах властивого українській літературі того часу етнографізму: "сіромашний бідний козаченько" [4, с.25]; "рибонька" [4, с.40]; "синичка" [4, с.16]. Свенціцький йшов на такі стилістичні зміни цілком свідомо, намагаючись збагатити українську літературну мову новими фразеологічними одиницями. Тим самим народна мова вторгалась в літературу, надаючи їй афористичності, лаконізму і розрушаючи умовний синтаксис.

Хоч мова цієї адаптації на відміну від двох попередніх уже майже очищена від полонізмів, все ж зрідка вони вкрапляються в мову Радовича та його дружини: "зрайця" [4, с.12]; "збродня" [4, с.40]; "тарapati" [4, с.33]. Це була по суті реалізація індивідуального стилістичного ідіолекту адаптатора, який прагнув чіткіше підкреслити місце і час розгортання подій у комедії.

Безперечно, порівняно з віршованим французьким оригіналом, український варіант, здійснений прозою, дещо збіднений, так як виявився не в змозі передати всі художні якості твору Мольєра. Однак Свенціцький у своїй адаптації відтворив ідейно-змістову тканину першоджерела, його моральну і соціальну тематику, зберігши при цьому властивий оригіналові ціпкий присмак ренесансної цивілізації.

Така перекладацька практика, як одна із ранніх форм міжнародних літературних зв'язків, була результатом не стільки власних поглядів Свенціцького, скільки велінням часу. Своєю літературною діяльністю від видавав данину теоретичним поглядам на мистецтво перекладу, поширеним у різних країнах Європи. Звичайно, з висоти нашого часу адаптація може здатися другорядним літературним матеріалом. Можливо, через це протягом тривалого періоду роль адаптацій-онаціональних та їх вага для розвитку тієї чи іншої літератури були незаслужено знецінені внаслідок заступлення порівняльно-історичної школи в літературознавстві.

Лише в останні десятиліття на захист адаптацій виступило багато вчених, які розглядали подібну перекладацьку практику в минулому як категорію конкретно-історичну, що мала право на існування.

- 1.Возняк М. Павлин Свенціцький (Павло Свій). Львів, 1914.
- 2.Гаврило Бамбула: Комедія Мольєра на 3 дії. Для руської сцени зладив Д.Лозовський. Львів: Коштом і друком Мих.Ф.Поремби, 1865.
- 3.Дей О. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI-XX ст.). К., 1969.

4. Лозовський Д. Видумана невірність: Комедія / Пер. з Мольєра, 1864. - Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка АН України, відділ рукописів, ф.79, № 21.
5. Франко І. Русько-український театр. (Історичні обриси). Твори: В 20-ти т. Київ, 1955. Т.16.
6. Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині. В кн.: С.Чарнецький. Вибране. Львів, 1959.
7. Шаповалова М. Шекспір в українській літературі. Львів, 1976.
8. Grzegorz Fałata: Komedia Moliera we trzech aktach (Tłumaczona przez Franiżka Kowalskiego). Lwów, 1824.
9. Molière J.-B. Sganarelle ou le cocu imaginaire. - Théâtre de Moliere: En 6 vol. Paris, 1929. Vol 2.
10. Wołoszyńska Z. Komedia. // Słownik literatury polskiego oświecenia (Pod.red. T.Kostkiewiczowej). Wrocław etc., 1977.

Стаття надійшла до редколегії 13.04.94

Summary

The article deals with the analysis of adapted translations of Moliere's comedies "Georges Dandin" and "Sganarelle ou le Cocu imaginaire". They were accomplished by a famous Polish-ukrainian writer P.Swentsitski (1841-1876).

The artistic value of the first adaptation, in particular, is preconditioned in Swentsitsky's words, by his wish to recreate "the thought of the original", as well as a considerable deviation from travesty traditions. However, it is less significant than in his translations from Shakespeare.

Besides "George Dandin", P.Swentsitsky translated the one-act Moliere's comedy "Sganarelle ou le Cocu imaginaire". Though recommended for publication, it was not released due to some unknown reasons. The manuscript was found, for the first time, in T.Shevtshenko's Institute of literature in Kiev.

With the help of traditional folklore methods of the representation of language characteristics of protagonists, P.Swentsitsky reveals Ukrainian elements in their characters.

© Т.Д.Івасютин, 1996